

His toria scholas tica

2025
11

Mezinárodní časopis
pro dějiny výchovy a vzdělání

International Review
for History of Education

Národní pedagogické muzeum
a knihovna J. A. Komenského

Praha 2025

S Školní budovy na panstvích Hranice a Lipník nad Bečvou na konci 18. a počátku 19. století

Helena Kovářová^a

^a Comenius Museum in Přerov,
Czech Republic
kovarova@prerovmuzeum.cz

Received 5 May 2025

Accepted 16 May 2025

Available online 31 December 2025

DOI 10.82130/hs2025-02-005

Abstract School Buildings on the Estates of Hranice and Lipník nad Bečvou at the End of the 18th and Beginning of the 19th Centuries

The year 1774 marks the beginning of systemic changes in the school system, which also affected the area of material provision of school education. The establishment and expansion of the network of trivial schools primarily meant securing suitable spaces for teaching. In addition to adapting existing buildings, it was also necessary to build new

ones, first in places where no school had been located before, and later to replace old and unsuitable ones. The initial research question was how this construction activity was financed in the region of Central Moravia defined by the borders of the neighboring estates of Hranice and Lipník nad Bečvou. The article deals primarily with the role of the owner of the dominion, who had obligations as a lord and as a patron of schools. Using examples of school buildings in individual municipalities, it presents the attitudes of the Dietrichstein princes, as well as the results of negotiations with the regional authority. The source base is the so-called school *fasse* and its comparison with the preserved agenda of the lord's office. The study follows the development up to the first quarter of the 19th century.

Keywords School buildings, Dietrichsteins, trivial schools, patron of the school

Úvod

Panství Hranice se skládalo ze dvou měst a dvaceti vsí. Při třech farních kostelech fungovaly čtyři školy. Sousední panství Lipník nad Bečvou tvořilo město Lipník s nedalekým hradem Helfštýn a dvacet devět vsí. Existovaly zde tři farní kostely a při každém také škola. Obě dominia náležela od 17. století k rodovému fideikomisu knížat z Dietrichsteina, ale nikoli k sídelním místům. Správu prováděla vrchnostenská

kancelář, z jejíž činnosti se dochoval velmi rozsáhlý archivní materiál. Obsahuje mimo jiné řadu dokumentů ke školské a církevní správě, které spolu ještě úzce souvisely. Kromě korespondence jsou důležité protokoly z vícestranných jednání o škole, případně přehledové archy. Údaje o školních budovách dosud nebyly zcela probádány, přestože existuje řada publikací o dějinách jednotlivých obcí. Informace o vzniku a počátcích škol pro tyto knihy byly čerpány většinou z úvodních statí školních či obecních kronik pozdějšího data. Základní přehledový pramen, děkanské matriky a tzv. školské fasce, velmi podrobně zpracoval Jan Trojan v monografii *Kantorů na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*. Primárně se však věnoval učitelům a jejich hmotnému zabezpečení. Proto bylo nutné tabelární soupisy z let 1787 a 1807 znovu prohlédnout a ověřit údaje o školních budovách. Srovnáním oficiálních tabelárních přehledů s aktovým materiálem vrchnostenské správy poskytuje pohled na realizaci úředních nařízení státní (respektive zemské) správy, na řešení specifických situací a určitý vhled také do postojů majitelů panství.

Pozemková vrchnost

Správu dědičného majetku převzal v roce 1769 Jan Karel kníže z Dietrichsteina (1728–1808). Patřil k blízkým spolupracovníkům císaře Josefa II., u dvora zastával vysoké posty. Přesto proslul spíše svým zájmem o svobodné zednářství a rozezkrucíány. O hospodářské záležitosti spojené se správou panství se zajímala také jeho manželka Marie Kristina Thun-Hohenstein (1738–1788). Patronát v nově vzniklých školách přijímali majitelé panství s různou mírou souhlasu či nesouhlasu, ale nakonec se museli podvolit rozhodnutí Moravskoslezského gubernia jako nejvyššího zemského správního orgánu.

Rodový majetek poté zdědil František Josef kníže z Dietrichsteina (1767–1854). Náležel k nejvýznamnějším moravským aristokratům a představitelům osvícenství. Působil u císařského dvora, věnoval se diplomatické a vojenské kariéře. Později kvůli názorovým střetům od dvora odešel. Při správě svých panství se projevil jako schopný hospodář, prosazoval moderní průmyslové metody. Zajímal se o dějiny rodu, o vědu i umění. Cizí mu nebyla ani dobročinnost a mecenášství. V období, kdy rodový majetek spravoval jeho syn Josef František

z Dietrichsteina, byla velká část školních budov adaptována nebo znovu vystavěna, což vyžadovalo značné náklady. Kníže Josef se musel vypořádat s narůstajícími požadavky obcí na jeho finanční a materiální spoluúčast. Snažil se je minimalizovat.

Panství Lipník a Hranice ve sledovaném období řídil společný vrchnostenský úřad (v pramenech uváděn i jako hospodářský úřad) v čele s vrchním (Amtmann, Oberamtman). V letech 1785–1801 a 1814–1820, tedy v době výstavby a přestavby velké části škol, vykonával tuto funkci Andreas Karl Hitschmann. Ten komunikoval s knížetem nebo jeho osobními zástupci, kterým František Josef z Dietrichsteina svěřoval od roku 1810 správu statků. Na základě písemných pokynů vedl vrchnostenský úřad jednání s krajským úřadem, s obcemi i samotnými učiteli. Od roku 1787 do jednání vstupoval také školní komisař pro Přerovský kraj Jakub Alois Prakis, pověřený císařským nařízením přímým dozorem nad školami (Bartošová, Šimek & Šustová, 2019, s. 28). Mezi jeho povinnosti patřilo sestavení celkového výkazu o stavu škol (tzv. školské fasce). Mimo jiné označil místa, kde je třeba vystavět novou budovu, popřípadě uvedl informaci o nutnosti oprav, rozšíření či vylepšení stávajících škol. Pro Hranice a Lipník přehled vznikl v roce 1787. Zpracování druhé sady tabelárních popisů bylo v roce 1807 svěřeno vrchnostenské kanceláři. Zachycuje podrobnější údaje o školních budovách, často i rok jejich vzniku nebo další zajímavé podrobnosti.

Školy před rokem 1774

V polovině 18. století existovaly na zmiňovaných panstvích školy s pravidelnou výukou a stálým učitelem ve městech a vsích s farním kostelem (Hranice, Lipník, Drahotuše, Osek, Bělotín, Soběchleby) či filiálním kostelem, který býval farním (Jezernice¹) nebo aspiroval na samostatnou lokálii (Slavkov). Doloženo je osm škol, které spadaly pod farnosti, u nichž patronát příslušel pozemkové vrchnosti, tedy knížeti Dietrichsteinovi. Dvě židovské školy na panstvích (Lipník a Hranice) pod patronátem židovské obce nebyly do tohoto výzkumu

1 Původně samostatná farnost zanikla během třicetileté války (Trojan, 2000, s. 300).

zahrnuty, stejně tak se příspěvek nezabývá chlapeckou piaristickou školou v Lipníku.

Několik kusých údajů o školních budovách se nachází v děkanské matrice z roku 1764. Údaje jsou uvedeny jen u poloviny far a reprezentují nesourodost péče o školu. V Drahotuších se o obydlí rektora, kde se také učilo, staral farář. V Lipníku bydlel ludimagister ve škole, kterou udržovala obec a která se nacházela v sousedství fary. V Hranicích vlastnil rektor svůj dům a sám o něj i pečoval, dokonce u něj bydlel i varhaník. V Jezernici měl učitel k dispozici obecní dům, náklady na údržbu hradila obec. Majitel panství jako patron kostela sice není nikde zmíněn, ale u farností Bělotín, Osek a Soběchleby, kde se podílel na údržbě i v pozdější době, údaje postrádáme.

Vznik nové školy v této době souvisel s duchovní správou, jak ukazuje příklad Stříteže nad Ludinou. V roce 1765 získali představení obce povolení olomoucké biskupské konzistoře zřídit si lokální kaplanství a při něm založit novou školu (Mikulíková, Mikulík & Šatánková, 2002, s. 34–36). Jedinou podmínkou bylo vyžádat si schválení pozemkové vrchnosti, na které ovšem obec nečekala. Ještě před jeho udělením si zjednali vlastního kněze a zahájeno bylo také vyučování ve škole. Kníže popuzený tímto postupem proto potvrdil oficiální zakládací listinu lokálie, stejně jako jmenování učitele až v roce 1767. Vyučování probíhalo v soukromém domku učitele. Podobná privátní výuka mohla probíhat i v dalších obcích, ale do oficiálních dokumentů se záznamy o nich dostaly jen zřídka.

Všeobecný školní řád z roku 1774

Základní dokument reformy školské správy *Všeobecný školní řád* z roku 1774 se o financování budov zmiňuje jen krátce, ale pro dosavadní praxi na panstvích Hranice a Lipník přinášel důležitou změnu. Stavební náklady měly nést jako doposud hlavně obce, u nichž se předpokládal přímý užitek ze vzdělání mládeže. Přispívat ale měla i vrchnost, v jejímž zájmu byla mravní výchova a produktivita poddaných. Využívat se měly i další finanční zdroje (paragraf 3, *Všeobecný*, 2024, s. 21). Pro majitele panství to znamenalo nová břemena – ať už materiální, nebo finanční.

Uvedení nových pravidel do praxe ale trvalo delší dobu a pocítili je až s odstupem několika let.

Podle pozdějších soupisů se patron fary podílel na stavbách škol v Bělotíně a Soběchlebích, tedy větších vsích s kostelem, naopak nepřispíval na školu ani v jednom ze tří měst. Zajímavý je údaj o škole v Oseku, která v roce 1780 vyhořela a vystavěna měla být z náboženského fondu².

Mezi první reakce na nové nařízení na sledovaných panstvích patřila úprava školních budov do takové podoby, aby pojaly větší počet žáků. Například v městě Drahotuše se podařilo školní světnici rozšířit o jeden sáh a přistavět další místnosti jako zázemí učitele. Na uhrazení nákladů se podílely i přiškolené obce. Práce inicioval místní farář Ondřej Kellner, který v té době řídil stavbu nové fary, později i kostela. Měl proto k dispozici zbytky zdiva z těchto podniků. V dochovaném výtahu z rozpočtu města Drahotuš se pak každoročně objevují menší položky na nákup materiálu i úhrady za práci řemeslníků (zedník, tesař, truhlář, zámečnick, sklenář apod.) na opravách školy a jejího vybavení. Větší zátěž pro Drahotuše znamenala renovace budovy po požárech v letech 1790 a 1798, protože část obcí již byla odškolená.

Reforma duchovní správy a nové školy

Významný mezník ve vývoji školství představuje založení náboženského fondu z majetku zrušených klášterů v roce 1782, který umožnil financovat zakládání nových lokálních kaplanství, při nichž ze stejných prostředků vznikaly i nové školy. O pět let později se již na panství Lipník a Hranice nacházelo osm nových škol při kostelech s lokálními kaplany, kde se patronem stal náboženský fond (Dolní Újezd, Horní Újezd, Hlinsko, Jezernice, Paršovice, Partutovice, Slavkov, Velké Prosenice). Dvě z těchto škol existovaly již dříve při filiálních kostelech a po ustavení lokální kuracie se k patronátu náboženského fondu nad kostelem automaticky přidal také patronát školy. Roku 1802 k nim přibyla škola v Jindřichově, u které byl v soupisu z roku 1787 uveden jako

2 B12, kart. č. 26, inv. č. 683. MZA Brno. Datace požáru se ve starší literatuře uváděle 1786. Také datace stavby do roku 1802 nebude patrně přesná.

patron majitel panství kníže Dietrichstein, ale po zřízení lokálního kaplanství ji náboženský fond převzal. V těchto případech přinášela provázanost reformy duchovní a školské správy možnost financovat stavby nových a opravy stávajících školních budov i z jiných zdrojů, než jen z rozpočtů obcí s přispěním vrchnosti, jak bylo uvedeno ve Všeobecném školním řádu.

Patronát náboženského fondu se v soupisu z roku 1787 objevuje také u dvou obcí bez kostela (Středolesí, Vítonice). V obou se v této době sice uvažovalo o zřízení samostatné lokálie, ale k realizaci došlo až s velkým časovým odstupem. Ve Vítonicích existoval fond na stavbu kostela, jehož nejstarší účet pochází z roku 1790. Kostel však byl postaven teprve v letech 1886–1890. Samostatná školní budova zde neexistovala ještě v roce 1807, kdy výuka probíhala v pronajatých místnostech, za které platila obec. V horské, obtížně přístupné vsi Středolesí přicházelo v úvahu více možností v rámci reorganizace farnosti Drahotuše. Nakonec se v roce 1785 uskutečnilo jen přiřazení k německému Potštátu, tedy mimo panství knížat Dietrichsteinů. Samostatná lokálie zde vznikla až v roce 1842. Místní školy ale prokazatelně náležely k patronátu náboženského fondu (Hlavačka & Lapáček, 2015). Výuka probíhala v bývalé obecní pastoušce.

Výjimečná situace nastala v Týně nad Bečvou. Než u tamního filiálního kostela vznikla lokálie, působil zde dlouhá léta kněz spadající pod jurisdikci lipenského faráře. Školu si postavila obec dřív, než dostala ustanoveného učitele. Protože ve stejné době řešila problém s chybějícím obydlím prvního duchovního správce, poskytla mu v roce 1785 byt právě v nové budově (Lapáček, 2017, s. 215). Školské fasce z roku 1787 už uvádělo provizorního učitele a poukazovalo na nutnost zařídit školní světnici veškerým nutným vybavením. Výuka v následujícím desetiletí probíhala v pronajaté místnosti a krajský úřad apeloval na výstavbu samostatné školy. Protokol z ledna 1799 rozložil nutné náklady do třech částí, které hradily vrchnost (materiál), obec (potah a námezdní práce) a patron (mzdy řemeslníkům). Týn se v něm zavázal převzít stanovené závazky. Pro stavbu navíc složili místní kněz Viktor Walter s dalším nejmenovaným dobrodincem sumu 200 zlatých

v hotovosti. Lipnický vrchní Andreas Hitschamnn psal knížeti Dietrichsteinovi, že je to pro něj velmi výhodné, protože jinak by musel jako vrchnost a patron současně nést daleko větší břemeno. Takto se příspěvek omezil na dodání stavebního materiálu obdobně jako u škol zřízených u lokálních kaplanství.

Školy pod patronátem náboženského fondu na počátku 19. století stále zaměstnávaly vrchnostenskou kancelář organizačně. Větší opravy musel nejprve posoudit okresní inženýr, následně zpracovaný odhad nákladů se pak předkládal krajskému úřadu a schvalovalo jej gubernium. Pro najímání dělníků se vypisovaly licitační protokoly, které se rovněž zasílaly úřadům. Teprve pak mohl být vyplacen finanční příspěvek. Vrchnosti i nadále zůstávala povinnost pokrýt náklady na stavební materiál.

Soupis z roku 1807 uvádí převzetí patronátu náboženským fondem u další obce (Nová Ves nad Odrou). V následujícím roce se začalo jednat o stavbě nové školy. V roce 1812 vyšetřoval krajský úřad okolnosti odchylky realizace od původního plánu, které znamenaly zkrácení budovy o 1 sáh 2 stopy, zúžení o 2 stopy. Vysvětlení podal stavbyvedoucí Kvizda a souviselo se zdražováním materiálu i prací v průběhu dvou let realizace. Za původní sumu již nemohl školu dokončit, proto plány upravil.

Školy v obcích bez kostela

Na panstvích Hranice a Lipník je doložen vznik filiálních škol v obcích bez duchovní správy v 70. letech 18. století zatím jen ve dvou případech, a to v místech, kde existoval aspoň filiální kostel či kaple. Prvním byla česká obec Nejdek, která původně patřila ke škole v německojazyčném Bělotíně, ale získala povolení zajistit si vlastního učitele. Existenci druhé školy v dnes již zaniklé Nové Vsi nad Odrou odůvodňovala velká vzdálenost, a to po horské cestě vedoucí přes lesy.

Teprve nařízení Josefa II. zahájilo intenzivní budování sítě škol v obcích bez farního kostela, lokálního kaplanství, a dokonce i bez kostela či kaple. Jako hlavní kritérium výběru míst pro nové školy stanovilo maximální vzdálenost přiškolených obcí, podobně jako tomu bylo u jednání o nových lokálních kaplanstvích. U duchovní

správy stanovená hodina pěší chůze se pro školy zkrátila na půlhodinu chůze, což mělo patrně odpovídat fyzickým možnostem dětí a nutnosti docházet po více dnů v týdnu. V praxi se přihlíželo i ke schůdnosti cesty, například k jejímu špatnému stavu v zimě, značnému převýšení apod. Přestože druhým kritériem byl počet školou povinných dětí (90 až 100 dětí ve věku 6 až 12 let), vznikaly školy i pro menší, ale obtížně přístupné obce. Na panstvích Hranice a Lipník se záhy objevily další dvě školy (Černotín 1783 a Blahutovice 1785).

Plošné zavedení nové části reformy do praxe provedl až školní komisař Přerovského kraje Jakub Alois Prakisch, který roku 1787 sestavoval školské fassé na základě vlastních cest po regionu. V soupise uvádí na panství Hranice a Lipník již celkem 17 škol v obcích bez vlastní duchovní správy, z nichž většina byla nově zřízena na základě jeho iniciativy. O jejich finanční zabezpečení se měly postarat obce, vrchnost a patron školy.

Krajský komisař Jakub Prakisch při svých návštěvách existujících škol svolával ke společnému jednání kromě rektora také faráře jako školního dozorce, zástupce příškolených obcí a pozemkové vrchnosti. Dochovalo se několik protokolárních záznamů z těchto jednání. Mimo nedostatky stávající školní budovy do nich zapisoval i nařízení o vzniku nových ve vzdálenějších obcích, aby děti mohly snadněji dodržovat školní docházku. Pro začátek bylo pro nové školy povoleno vyučovat v soukromých domech, kam měly obce pořídit černě natřenou tabuli a lavice. Na stavbu nových budov dostaly lhůtu jednoho roku, kterou ale obvykle nedodržely. Patronem většiny těchto škol se stal patron farního kostela, kam obec příslušela, tedy pozemková vrchnost. Farní obvody se tak rozdělily na několik školních okrsků.

Pro knížete z Dietrichsteinu to znamenalo velký nárůst potenciálních povinností přispívat materiálně a někdy i finančně na stavbu nových škol. Přestože participace vrchnosti byla určena císařským nařízením, často zasílaly obce kvůli odpuštění platu za stavební dříví nebo nepálené cihly vrchnostenské kanceláři suppliky. Neobsahovaly však zmínky o finančním příspěvku patrona na mzdy řemeslníkům. Od menších obcí pak vrchnost někdy vyžadovala reverzy s prohlášením, že se o stav školy budou pro budoucí časy starat samy. Patronát samotné

obce existoval v regionu pouze u jedné školy (Milenov), a to hned od jejího vzniku. Obec měla právo sama prezentovat učitele.

V letech 1787 až 1807 vznikly tři nové školy (Zbrašov, Polouvsí, Heřmanice). Zánik je doložen pouze u jedné školy v Horních Nětčicích. Kromě tabelárního soupisu z roku 1787 ji prameny zmiňují jen v roce 1789, kdy představený vrchnostenského úřadu Andreas Karl Hitschman knížeti Dietrichsteinovi sděloval, že příspěvek na stavbu školy v Horních Nětčicích odmítne jako zástupce pozemkové vrchnosti a patron současně.³ V soupisu z roku 1807 již chybí. V literatuře se pak uvádí až škola založená v roce 1886 (Žůrek, 1933, s. 218).

Patronát školy na cizím panství

Specifické případy patronátu škol nastávaly v okrajových částech panství, kde se jeho hranice nekryly s hranicemi farních obvodů a školské okrsky vytvářely vlastní, třetí síť. Pokud obec náležela k farnosti sousedního panství, odvozoval se od patrona kostela i patronát nové školy. V roce 1787 se na panství Hranice nacházela pouze jedna škola, jejíž patronát vykonával majitel sousedního panství Jeseník nad Odrou, hrabě Andlern-Witten (Blahutovice). Do roku 1807 se počet takovýchto škol zvýšil na čtyři. Z toho je zaznamenána jedna změna patronátu u obce Ústí. Patronát školy podle tabelárního soupisu od knížete Dietrichsteina převzalo olomoucké arcibiskupství, které zakoupilo sousední panství Skaličku. U dvou obcí je poznačeno, že je vykonáván střídavě, a to u Heřmanic olomouckým arcibiskupstvím a hranickou vrchností, u školy v Polouvsí náboženským fondem a vrchností z Jeseníku nad Odrou.

Velký spor nastal u nově postavené školy v Bezuchově s přiškolenou obcí Oprostovice, které obě patřily k panství Bystřice pod Hostýnem, ale přiřaženy byly do Soběchleb ze sousedního panství Lipník. Po vzniku školy se počítalo s patronátem pozemkové vrchnosti. Ovšem František Antonín della Rovere di Monte l'Abbate, majitel bystřického dominia, jej odmítl převzít. Krajský úřad proto nařízením z června 1789, které

3 Vs. Lipník, kart. č. 1083, inv. č. 2356. ZAOpO.

vycházelo z rozhodnutí Moravskoslezského gubernia z dubna téhož roku, přiřkl patronát školy lipnické vrchnosti jako patronu soběchlebského kostela s tím, že má obci také finančně přispět na již hotovou budovu školy. S tímto krokem, zejména se zpětnou platností nařízení, nesouhlasili lipnický vrchnostenský úřad ani kníže Dietrichstein. Jeho právní zástupce Johann Josef Edler von Rosenzweig podal rekurz s několika argumenty. Mezi hlavní patřilo upozornění na povinnost vrchnosti bdít nad mravností učitele a dohlížet na vzdělání vlastních poddaných, od nichž dostává dávky a příjmy, ale současně nad nimi má určité pravomoci a její zástupci navštěvují obec v různých záležitostech. Lipnický úřad s obcí Bezuchov ani Oprostovice nic z toho nespojovalo, neměl důvod do nich vůbec zajíždět. Zdrojem sporů se mohla stát i rozdílná nařízení vrchnostenských úřadů obou panství. Upozorňoval také, že bystřická vrchnost nepodporovala žádným příspěvkem údržbu kostela a fary v Soběchleších, přestože k ní náležely vesnice z jejího panství. Také samotná obec Bezuchov by podle rekurzu měla uznat prospěšnost školy a uhradit stavební náklady z vlastních prostředků. Patronát školy na cizím panství se zpětnou platností vnímal kníže Dietrichstein jako přítěž a vlastní škodu. Byl ochotný projevit dobrou vůli a patronát převzít pro budoucí časy, stále se ale bránil placení závazků z doby před převedením patronátu. Přestože si stěžoval u nejvyšší instance a odložil tím účinek nařízení, obec Bezuchov se dál domáhala částky 125 zl. 32 kr. Lipnická vrchnost s odvoláním neuspěla a roku 1791 zaplatila. Ve srovnání s ostatními školami to nebyl nijak vysoký podíl, ale kníže se obával příkladu pro další případy. Na školu v Bezuchově pak z pozice patrona přispíval bez výhrad i v následujících desetiletích.

Podobná situace nastala u školy ve Veselíčku ze stejnojmenného panství, která patřila k farnosti Osek nacházející se na panství Lipník. Kníže Dietrichstein se obával, že případ Bezuchova poslouží jako precedens pro přidělení patronátu ve Veselíčku a zpětné hrazení stavebních nákladů další školy. Ovšem majitel Veselíčka hrabě Alois Arnošt Podstatský, významný moravský osvícenec, nechal novou budovu postavit na své náklady a roku 1792 patronát školy dobrovolně převzal. U krajského úřadu prohlásil, že je připraven nést břemeno, pokud nebude

větší, než obvykle bývá. Kníže Dietrichstein v této souvislosti poznamenal, že by si přál zbavit se všech svých patronátů, které ho zatěžují.

Dělení příspěvku vrchnosti mezi více dominií

V případě, že školní obvod zahrnoval obce z více panství, pak na stanovených nákladech participovalo více majitelů dominií. Při opravě školní budovy v Horním Újezdě v roce 1822, kdy stavební materiál poskytovalo jak panství Lipník za Horní Újezd, tak panství Kelč za přiškolenou obec Osíčko, se kritériem stal počet duší. Naopak na stavbu školy v Předmostí z přerovského panství mělo lipnické panství přispět v roce 1808 za přiškolenou obec Lýsky pevně stanovenou částkou. Výpočet příspěvků pro školu Všechovice z panství stejného jména byl roku 1821 složitější. Jednu třetinu hradilo olomoucké arcibiskupství jako majitel panství, jednu třetinu samotné přiškolené obce a jednu třetinu si dělily vrchnosti přiškolených obcí: kníže Dietrichstein (Býškovice z panství Lipník), olomoucké arcibiskupství (Komárno a Rousné z panství Kelč; Provodovice a Všechovice z panství Všechovice) a František Bojakovský z Knurova (Malhotice ze stejnojmenného panství). Plán nové školní budovy zpracoval Jak. Sarcander Thalherr, arcibiskupský inženýr a architekt, v roce 1821 a díky těmto složitým jednáním se uchoval v archivních materiálech lipnického panství.⁴

Nevyhovující školy na počátku 19. století

Nároky na školní budovy se zvyšovaly. Některé stavby z konce 18. století přestaly vyhovovat již po dvou desetiletích, jiné starší zchátraly natolik, že opravy již nebyly možné. U části obcí proběhlo pouze standardní poskytnutí stavebního materiálu jako povinnost vrchnosti. V roce 1818 je doložen i poměrně vysoký finanční příspěvek knížete Dietrichsteina jako patrona novostavby školy v Oseku, kde celkově vynaložil částku 6 355 zlatých 31 1/4 krejcaru. Následně se ale dostal do sporu s obcí kvůli hospodářským budovám určeným pro potřeby učitele. Obec je vystavěla na pozemku staré školy, kde měl původně vzniknout ovocný

4 Vs Lipník, kart. č. 1084, inv. č. 2357. ZAOpo.

sad. Stáj a stodolu ze zbytkového upotřebitelného dřeva odmítla vrchnost uznat za součást patronátních budov. Odvolávala se na nařízení zemských úřadů a vyžadovala reverz, který by zaručil, že v budoucnu nebude muset participovat na jejich opravách.

Ve dvacátých letech 19. století ale majitel obou dominií vyžadoval podepření materiálních a finančních požadavků na opravu školy dokladem z minulosti. Z jeho korespondence s vrchnostenským úřadem vyplývá, že si nechával dokumenty vyhledávat v rodinném archivu. Pokud nebyly nalezeny žádné konkrétní údaje o příspěvcích z pozice patrona, žádosti odmítal. Což se stalo u škol ve všech třech městech. Naopak obci Bezuchov, která sice neležela na jeho panství, ale jeho patronátní povinnosti prokazatelně existovaly, přispíval i nadále. V roce 1824 k tomu poznamenal: „Opět máme zásadu podle školního řádu – patron kostela je i patron školy.“ Precedens pro finanční participaci našel také pro školu v obci Soběchleby. Dochovaný plán, půdorys, situační náčrtek⁵ zpracoval Vincenz Aulnyk, krajský „baumeister“, v roce 1821. Přiložen je i podrobný rozpočet jednotlivých položek. Stavba byla dokončena o dva roky později.

Příspěť na přístavbu dívčí školy v Lipníku nařízenou krajským úřadem v roce 1824 se Dietrichstein zdráhal. U budovy nebylo možné ani zjistit rok vzniku, ani doložit jakékoli opravy za posledních čtyřicet let, natož podíl patrona na údržbě. Pozdější nárok města Hranice z roku 1840 odmítl ihned s tím, že školu udržovala vždy sama obec.

Jediným Drahotuším se tvrdošíjným přístupem podařilo po dlouholetém jednání příspěvek získat. Situace zdejší školy byla kritická od roku 1819 až do roku 1835. Kvůli havarijnímu stavu se vyučovalo v pronajatých prostorách. Plán nové budovy od stavitele Aulnyka z roku 1821 zamítl krajský úřad a vrátil k přepracování. Situaci komplikovali sami měšťané rozhodnutím spojit novostavbu radnice a školy. Kníže nakonec poskytl Drahotuším určitý stavební materiál a současně finanční příspěvek na platy řemeslníků, ale povinnost patrona nepřijal, udělal to pouze ze své dobré vůle. V narovnání z roku 1835 musely Drahotuše

5 Vs. Lipník, kart. č. 1084, inv. č. 2357. ZAOpO.

potvrdit, že tato participace nezavazuje vrchnost pro budoucí časy a město přebírá veškeré povinnosti spojené s udržováním školy.

Závěr

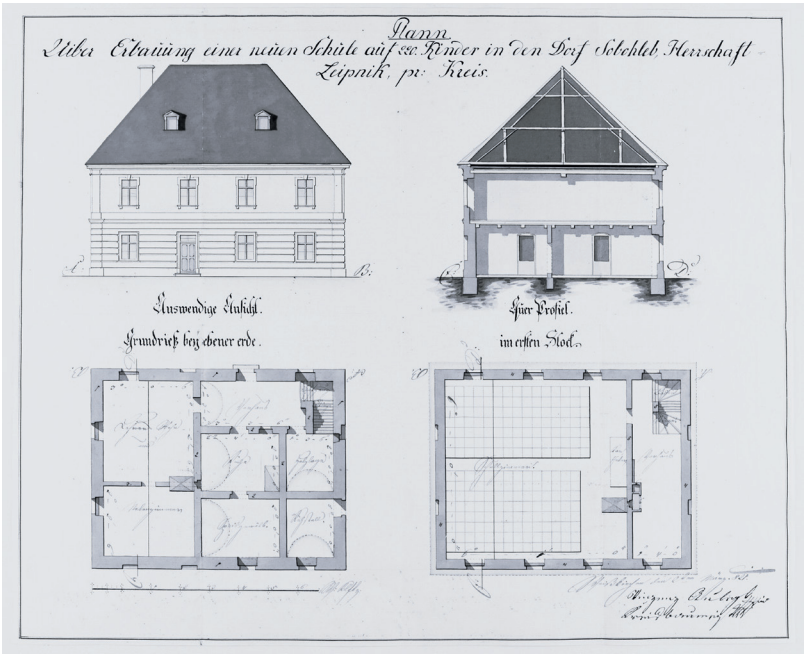
Síť triviálních škol se po roce 1774 ve sledovaném regionu několikanásobně zvětšila. Z původních osmi škol v polovině 18. století se počet do roku 1807 vyšplhal na třicet tři. Pokud proces závisel na iniciativě obcí, byl poměrně pomalý. Intenzitu mu po roce 1782 dodala reforma duchovní správy, kdy vznikaly školy při nově zřizovaných lokálních kaplanstvích financovaných z náboženského fondu. Velmi důležitý impulz představovalo ustanovení krajského školského komisaře v roce 1787. Ten posuzoval stav škol při osobních návštěvách. Při těchto příležitostech se konala vícestranná jednání a uzavíraly se dohody o nových školách, a to v obcích bez kostela či kaple.

Na financování se podle nařízení úřadů měli podílet také majitelé panství, a to jednak z pozice vrchnosti, ale často i jako patroni škol. Ti byli nejčastěji určováni podle patrona farního obvodu, kam obec náležela. Novým povinností se Dietrichsteinové většinou podřizovali bez větších problémů, i když je považovali za břemeno a vlastní škodu. Ve sledovaném regionu se objevily školní budovy financované pouze obcemi, stejně jako novostavby, na nichž participoval v různé míře vlastníci dominia. Specifické situace nastávaly v okrajových částech panství. Největší problém pro Dietrichsteiny představoval zpětný účinek nařízení, které ukládalo přispět na již hotovou budovu, která vznikla ještě před převzetím patronátu.

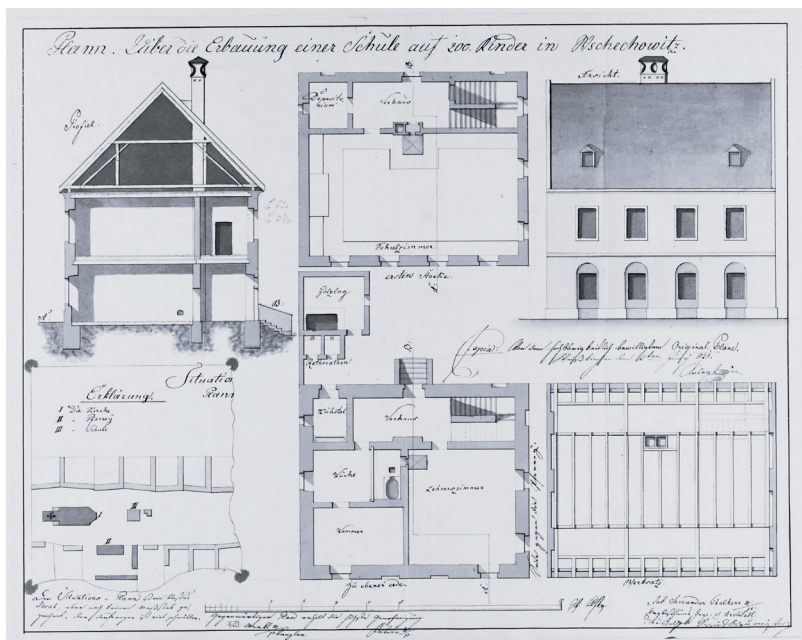
Postoj majitele panství se změnil až ve dvacátých letech 19. století, kdy byl správou rodového majetku pověřen mladý Josef z Dietrichsteina. Odmítal přispívat na školy, u kterých pro to neexistovaly doklady v rodovém archivu.

Patronát	1787	1807
Majitel panství kníže Dietrichstein	19	16
Náboženský fond	10 (včetně 8 lokálií)	12 (včetně 9 lokálií)
Obec	1	1
Jiná vrchnost než majitel panství	1	2
Střídavý patronát dvou subjektů	-	2
Celkem	31	33

Tabulka 1. Počet škol na panství Hranice a Lipník n. B.

Obr. 1. Vincenc Aulnyk, Plán nové školní budovy v obci Soběchleby na panství Lipník (pohled, profil, půdorys), 1821. Zemský archiv v Opavě, pob. Olomouc, Velkostatek Lipník, inv. č. 2357, karton 1084.

Obr. 2. Jak. Sarcander Thalherr, Plán nové školní budovy ve Všechnovicích (profil, pohled, situace, půdorys, krov), 1821. Zemský archiv v Opavě, pob. Olomouc, Velkostatek Lipník, inv. č. 2357, karton 1084.

Archivní prameny

B12, kart. č. 12, inv. č. 331-339. Moravský zemský archiv (MZA) Brno.

B12, kart. č. 13, inv. č. 341. MZA Brno.

B12, kart. č. 14, inv. č. 358-369. MZA Brno.

B12, kart. č. 25, inv. č. 659-660. MZA Brno.

B12, kart. č. 26, inv. č. 683. MZA Brno.

Vs. Lipník, kart. č. 37, inv. č. 552. Zemský archiv v Opavě, pob. Olomouc (ZAOPO).

Vs. Lipník, kart. č. 211, inv. č. 1160. ZAOPO.

Vs. Lipník, kart. č. 615, inv. č. 1840. ZAOPO.

Vs. Lipník, kart. č. 1083, inv. č. 2356. ZAOPO.

Vs. Lipník, kart. č. 1084, inv. č. 2357. ZAOPO.

Vs. Lipník, kart. č. 1562, inv. č. 2992. ZAOPO.

Tištěné prameny

Všeobecný školní řád Marie Terezie z roku 1774, 2024. Edice původního českého překladu (1776). Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského. ISBN 978-80-86935-66-9.

Literatura

BARTOŠOVÁ, Jana, ŠIMEK, Jan a ŠUSTOVÁ, Magdaléna, 2019. *Od školdozorce k inspektorovi: historie školní inspekce*. Praha: Česká školní inspekce ve spolupráci s Národním pedagogickým muzeem a knihovnou J. A. Komenského. ISBN 978-80-86935-46-1.

HLAVAČKA, Petr a LAPÁČEK, Jiří, 2015. *Dějiny obce Středolesí*. V Přerově: Opus Bohemiae pro město Hranice. ISBN 978-80-902918-4-3.

JAKEŠOVÁ, Helena, 1999. *Farnost Drahotuše v 17.–19. století*. Opava: Magisterská diplomová práce. Filozoficko-přírodovědecká fakulta Slezské univerzity. Ústav historie a muzeologie.

KOVÁŘOVÁ, Helena, 2008. Církevní správa v Drahotuších. In: LAPÁČEK, Jiří, ed. *Drahotuše: historie a přítomnost*. Hranice: Město Hranice. ISBN 978-80-254-5791-7.

KOVÁŘOVÁ, Helena, 2015. Vztahy rektora, fary, obce a patrona školy v Drahotuších od konce 18. století do první poloviny 19. století. *Marginalia historica*. Roč. 6, č. 2, s. 29–39.

LAPÁČEK, Jiří et al., 2017. *Týn nad Bečvou: dějiny a současnost obce*. Týn nad Bečvou: Obec Týn nad Bečvou. ISBN 978-80-270-3574-8.

MIKULÍKOVÁ, Marie, MIKULÍK, Josef a ŠATÁNKOVÁ, Ludmila, 2002. *Střítež nad Ludinou v mozaice dějin Hranicka*. Střítež nad Ludinou: Obec Střítež nad Ludinou. ISBN 80-239-0401-9.

Osek nad Bečvou: putování staletími: 1322–2002, 2002. Osek nad Bečvou: Obecní úřad Osek nad Bečvou. ISBN 80-239-4370-7.

ŠIMEK, Jan, 2016. *Historie školních budov: od tereziánských reforem po současnost*. Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského. ISBN 978-80-86935-35-5.

TROJAN, Jan, 2000. *Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost v Brně. ISBN 80-7275-006-2.

VOLNÝ, Řehoř Tomáš, 1835. *Die Markgrafschaft Mähren*. I. Band, Prerauer Kreis. Brunn: Selbstverlag des Verfassers.

ŽŮREK, Karel, 1933. *Lipník nad Bečvou: město a okres*. Vyškov na Mor: F. Obzina.